

Schoolziek/schoolfobie/schoolaversie

1. Introductie

Kinderen horen m.b.t. hun schoolbeleven en welbevinden in elk geval geen hekel aan school te hebben of bang te zijn om naar school te gaan. Als kinderen een hekel aan school hebben dan zijn ze niet gelukkig en dan kunnen ze ook onvoldoende profiteren van het onderwijsaanbod. Het onvoldoende welbevinden van kinderen staat centraal in dit orthobbeeld.

2. Omschrijving

Een schoolziek kind is niet of slechts gedeeltelijk in staat of bereid de school te bezoeken. Schoolziekte kan tweeërlei achtergrond hebben. De eerste mogelijkheid is dat de schoolziekte het gevolg is van angst. We spreken dan van schoolfobie. Soms is de oorzaak een gebrek aan motivatie om naar school te gaan. Dan is er sprake van een schoolaversie. Er zijn ook kinderen bij wie beide achtergronden een rol spelen. Bij weer een andere categorie kinderen is schoolverzuim een van de kenmerken van een ernstige gedragsstoornis. En tot slot kan schoolverzuim te maken hebben met een depressie.

2.1 Schoolfobie

Behalve de weigering naar school te gaan vertonen kinderen met een schoolfobie vaak lichamelijke klachten zoals hoofdpijn, buikpijn, misselijkheid, overgeven, pijn in de ledematen, hartkloppingen en slaapstoornissen. Deze klachten nemen toe naarmate het moment nadert waarop het kind naar school moet. Als er op schoolbezoek wordt aangedrongen, ontstaan er angst en paniek. Opvallend is dat veel schoolfobische kinderen rustiger worden als ze eenmaal op school zijn. Is een schoolfobie ontstaan, dan kan de angst voor school overslaan naar andere terreinen, zoals bioscoop, partijtjes, etcetera. In de literatuur worden twee soorten schoolfobieën onderscheiden:

1. schoolfobie als symptoom van een neurose. Zie Compendium: 'Neurose'. Dit is de minst ernstige vorm van schoolziekte. Deze komt men vooral tegen bij wat jongere kinderen die overigens goed functioneren en meestal uit harmonieuze gezinnen komen. Deze kinderen vertonen vaak zorgen over doodgaan of over de gezondheid van moeder of vader. Het begin van de kenmerken is vrij acuut en meestal is er sprake van een duidelijk begin van de schoolweigering;
2. er is ook een tweede type schoolfobie, dat veel ernstiger is. Bij dit tweede type is de schoolfobie een

uiting van een diepgewortelde persoonlijkheidsstoornis. Dit komt men tegen bij wat oudere kinderen die veel minder goed aangepast functioneren en vaak uit dysharmonische gezinnen komen of uit gezinnen waarin een van de ouders een psychiatrische voorgeschiedenis heeft. Het zijn vaak teruggetrokken kinderen, bij wie de schoolfobie zich meer geleidelijk aan ontwikkelt en meestal langer blijft bestaan.

In hoofdstuk 5 zullen in het kader van de verklaring van het schoolziektengedrag nog meer kenmerken van deze kinderen worden genoemd.

2.2 Schoolaversie

Kinderen met schoolaversie vertonen onvoldoende motivatie voor het onderwijs. De motivatie is zo gering dat ze verzuimen. Soms simuleren ze lichamelijke klachten om onder het onderwijs uit te komen en soms spijbelen ze. Dit komt vooral bij bovenbouw-kinderen voor; de kinderen zeggen dat ze geen zin hebben om naar school te gaan. Het gebrek aan 'zin' is dan geen smoesje voor angsten, maar een fundamenteel gebrek aan motivatie.

2.3 Verschil schoolfobie en schoolaversie

Bij een schoolfobie staan angst en de uitingen van angst centraal, terwijl het bij kinderen met een schoolaversie vooral gaat om een gebrek aan zin en motivatie.

Bij een schoolaversie gaat het soms om kinderen met een redelijke intelligentie die het gevoel hebben dat ze op school te veel moeten en te weinig eigen keuzen kunnen maken. Ze hebben het gevoel steeds aan de hand van de leerkracht te moeten lopen en te weinig initiatieven te kunnen nemen. Daardoor krijgen ze een tegenzin in school. Ook bij zeer begaafde kinderen kan zo een schoolaversie ontstaan. Bij spijbelaars gaat het vaak om kinderen die het nut van het onderwijs niet inzien. De ouders van schoolfobische kinderen hechten doorgaans veel belang aan schoolbezoek, terwijl de ouders van spijbelaars hierin vaak niet zo zijn geïnteresseerd. Schoolfobische kinderen hangen

aan hun ouders, terwijl spijbelaars, levend in een emotioneel meestal arm gezinsklimaat, met hun ouders weinig contact hebben.

2.4 Schoolverzuim als kenmerk van een ernstige gedragsstoornis (*conduct disorder*)

Een schoolfobie is een neurotische stoornis (zie Compendium: 'Neurose') met angsten en depressies, terwijl frequent spijbelen een stoornis is die vaak voorkomt in combinatie met ernstig antisociaal of delinquent gedrag.

Binnen de psychiatrische literatuur komt men spijbelen tegen bij het ontwikkelingspsychopatische kind. Dat zijn kinderen die al vanaf de eerste levensjaren allerlei gedragsstoornissen vertonen. Kenmerkend voor deze kinderen is dat ze niet of nauwelijks in staat zijn tot het aangaan van positieve effectieve relaties met anderen. Andere kenmerken zijn: geen schuldgevoelens, veel conflicten met de buitenwereld, gericht op direct bevredigen van driften, weinig leren van ervaringen, overtreden van regels, weglopen van huis, liegen, stelen, onaangepaste seksuele activiteiten, wantrouwen tegenover de buitenwereld, geringe frustratietolerantie, onredelijke woede-uitbarstingen en/of zwakke leerprestaties.

2.5 Schoolverzuim in verband met een depressie

Ook depressiviteit heeft nogal eens spijbelen als symptoom. In de literatuur wordt gesproken van *school depressions*. Neerslachtigheid ontstaat als kinderen zich op school niet geaccepteerd voelen. Kinderen die het mikpunt zijn van plagerijen kunnen de situatie ontvluchten door spijbelen of zich overdreven hechten aan de ouders.

2.6 Schoolaversie en schoolfobie/motivatie en angst

Het is belangrijk schoolaversie en schoolfobie te onderscheiden. Bij schoolaversie gaat het om een hekel aan school, om een motivationeel probleem. Bij schoolfobie gaat het om angst in de vorm van sociale angst of scheidingsangst. Sommige kinderen zijn zo bang voor school dat ze zelfs overgeven. Andere kin-

deren voelen zich eenzaam en ongelukkig tussen de andere kinderen. In de praktijk is het niet altijd even duidelijk te scheiden. Van het een kan het ander komen en soms komt het allebei voor. In dit orthobeeld komen beide aspecten, nl. de angst en de motivatie aan de orde. Voor de invalshoek van de motivatie kunt u ook terecht op pagina 501 en verder.

3. Diagnose

Zicht krijgen op het schoolzieke kind kan via twee informatiebronnen:

- Diagnostische observatielijst Schoolziek/schoolfobie/schoolaversie, op pagina 599;
- Diagnostische vragenlijst Schoolziek/schoolfobie/schoolaversie, op pagina 600.

De diagnostische observatielijst Schoolziek/schoolfobie/schoolaversie bevat zeven onderdelen:

1. Hoe uit de schoolziekte zich?

Kies uit de geboden mogelijkheden en vul in het rechterblok in wat van toepassing is. Let vooral op of de nadruk ligt op angstreactions of op reacties die met een tekort aan motivatie te maken hebben. Bij onderbouw kinderen zal het veelal gaan om angstreactions; bij bovenbouw kinderen komen ook reacties voor die met een tekort aan motivatie te maken hebben. Zo kunt u vaststellen of het vooral gaat om een schoolfobie of om een schoolaversie.

2. Het gedrag als de ouder/verzorger weg is

Uit onderzoek is gebleken dat veel kinderen al gauw weer 'gewoon' meedoen als de ouder of verzorger die ze gebracht heeft, weg is.

Is dat het geval, dan is de prognose m.b.t. het verminderen van de schoolziekte vaak positief.

3. Motivatie

Met deze vraag kunt u zicht krijgen op de mogelijkheid van een schoolaversie waarbij een gebrek aan motivatie centraal staat.

4. Schoolbeleven en welbevinden

Door middel van observaties en gesprekken kunt u informatie inwinnen over het schoolbeleven van het kind. Op die manier kunt u achter bepaalde oorzaken van schoolaversie komen. Het algemene overkoepelende steekwoord bij schoolaversie is de term *welbevinden*. Daarbij gaat het om zaken als:

- de relatie met de leerkracht; durft het kind naar de leerkracht te gaan als er echt wat aan de hand is en is er een wederzijds respect;
- met plezier naar school gaan; dat is een brede aanduiding, want wat bepaalt of een kind met plezier naar school gaat? Dat is voor alle kinderen niet hetzelfde. Voor veel kinderen heeft het te maken met:
 - sociaal geïntegreerd zijn, deel uit maken van een groep, voldoende contacten hebben, een of meer vriendjes hebben, leuke en spontane contacten hebben met anderen;

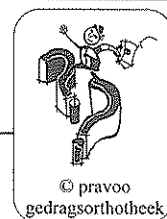
Een extra diagnosetip

U kunt de specifieke diagnosemiddelen die bij dit orthobeeld horen gebruiken, maar u kunt ook de meer algemene diagnosemiddelen uit deze orthotheek hanteren. Zie daarvoor de opzet voor de gedragsdiagnose zoals weergegeven op pagina 21 t/m 40 en dan de diagnosemiddelen:

- diagnosezoekwijzer op pagina 22
- diagnosehulp 1 op pagina 29-33
- diagnosehulp 2 op pagina 34-36
- diagnosehulp 3 op pagina 37
- diagnosehulp 4 op pagina 38-40

Diagnostische observatielijst

Schoolziek/schoolfobie/schoolaversie

Naam/groep:

Geboortedatum:/ingevuld op:/ingevuld door:...

Voorstellen voor de kijkwijzer

Te gebruiken in combinatie met de vragen uit de vragenlijst op pagina 600.

1. Hoe uit de schoolziekte zich? (uitingen van angst, schoolweigering, veel huilen op school, apathie, dromerigheid, nietsdoen, lichamelijke klachten, pijnbelen, heftige scènes bij het afscheid nemen, uitingen van gebrek aan motivatie)

2. Hoe gedraagt het kind zich als de ouder/verzorger weg is en het kind alleen is met de andere kinderen en de leerkracht? (snel rustig, lang niet aanspreekbaar)

3. Hoe is de motivatie voor de onderwijsactiviteiten? (betrokken, passief, uit ongenoegen, geen/onvoldoende inzet)

4. Houd met oudere kinderen een gesprek over hun schoolleven en welbevinden. Vraag wat ze leuk vinden op school en vraag ook of dat voldoende vaak voorkomt. Vraag wat ze niet leuk vinden en of ze dat te vaak moeten. Vraag waarin het kind goed is en of u dat wel voldoende vaak tegen het kind zegt. Vraag waar het kind niet zo goed in is en of het de indruk heeft voldoende te worden geholpen. Vraag of het kind het gevoel heeft zinnige dingen te leren. Praat ook over de wensen en mogelijkheden van het kind voor een eigen inbreng in de onderwijsactiviteiten: mag het kind voldoende kiezen en zelf bepalen hoe het het werk wil uitvoeren en wat het mag doen?

5. Vertoont het kind ook andere (ernstige) gedragsstoornissen, zoals veel sociale conflicten, overtreden van de regels, eigen gang gaan, woede-uitbarstingen, liegen, stelen, en aangepast gedrag?

6. Is het kind neerslachtig; is het vaak droevig en treurig?

7. Aanvullende gegevens:

Diagnostische vragenlijst Schoolziek

Naam/groep:

Geboortedatum:/ingevuld op:/ingevuld door:

1. Ik-trek

- 1.1 Met welke kinderen gaat het kind graag om?
- 1.2 Aan welke materialen is het kind gehecht?
- 1.3 Wanneer/tijdens welke activiteiten is het kind wel ontspannen, met voldoende plezier en gemotiveerd op school?
- 1.4 Welke activiteiten beheerst/kan het kind goed?
- 1.5 Voor welke onderwerpen heeft het kind belangstelling?
- 1.6 Welke activiteiten vindt het kind leuk?
- 1.7 Hoe is de leerbaarheid van het kind: leert het makkelijk nieuwe dingen of is het een moeilijk lerend kind?
- 1.8 Wanneer vertoont het kind de symptomen van schoolziekte: voor schooltijd, thuis, op weg naar school, bij het vertrek van degene die het kind naar school heeft gebracht, nadat degene die het kind naar school heeft gebracht weer weg is, de gehele dag, tijdens bepaalde onderwijsactiviteiten, tijdens het omgaan met bepaalde klasgenoten, in pauzes, na schooltijd?
- 1.9 Is het kind ook bang in andere situaties?
- 1.10 Is het kind bang voor bepaalde situaties of personen?
- 1.11 Is er ook sprake van motivatieproblemen? (zie ook blz. 501 en verder)
- 1.12 Is er sprake van hoogbegaafdheid (Zie ook blz. 413 en verder)
- 1.13 Heeft het kind lichamelijk klachten?

2. Ik-verbaliteit

- 2.1 Heeft het kind problemen met het taalbegrip en/of de taalexpressie?

3. Ik-zelfbeeld

- 3.1 Hoe is het zelfbeeld van het kind? Kijk op bijlage 8.2 op blz. 370 en verder voor het bepalen van het type zelfbeeld.

4. Ik-emotionaliteit

- 4.1 Heeft het kind, naast de problemen met de schoolgang, ook nog andere emotionele problemen?

5. Ik-socialiteit

- 5.1 Heeft het kind problemen met de sociale vaardigheden?

6. School

- 6.1 Wanneer is de relatie met het kind redelijk/goed?
- 6.2 Hoe is uw relatie met het kind?
- 6.3 Hoe reageert u op het gedrag van het kind?

- 6.4 Is het kind voldoende geaccepteerd door de klasgenoten?

- 6.5 Wordt het kind gepest?

- 6.6 Hoe reageren de klasgenoten op de angstuizingen van het kind, het schoolverzuim of de uitingen van gebrek aan motivatie?

- 6.7 Hoe is het welbevinden van het kind? Zie voor de omschrijving blz. 33, 598.

7. Thuis

- 7.1 Is het kind te erg gehecht aan bijvoorbeeld de moeder; is het moeilijk voor het kind onafhankelijk te functioneren los van de moeder; is de gehechtheid te sterk? Probeer tijdens een huisbezoek hierover te spreken. Ga bij voorkeur op huisbezoek als het kind nog op is, om te zien hoe de relatie tussen moeder en kind dan is.

- 7.2 Is de moeder (vader/verzorger) overbezorgd?

- 7.3 Vraag de ouders ook hoe het gedrag van het kind is voordat het naar school gaat en hoe zij daarop reageren.

- 7.4 Hebben er onlangs bijzondere gebeurtenissen in het gezin plaatsgevonden, zoals een sterfgeval, verhuizing of een ziekte waardoor het schoolbezoek langere tijd is onderbroken?

- 7.5 Wat vertelt het kind aan de ouders met betrekking tot het schoolbeleven? Zijn er situaties waarmee het kind erg ontevreden is? Bekijk of het kind thuis concrete dingen noemt die de schoolziekte veroorzaakt kunnen hebben.

- 7.6 Hoe is de gezinssituatie: komt het kind uit een voldoende stabiel, harmonieus gezin?

- 7.7 Hoe gedraagt zich degene die het kind naar school brengt; hoe wordt er afscheid genomen en gereageerd op het scheidingsgedrag of de scheidingsangst van het kind?

- 7.8 Hoe staan de ouders tegenover de school: zien ze de betekenis van goed onderwijs, zijn ze betrokken bij de ontwikkeling van het kind op school?

- 7.9 Is er sprake van werkloosheid in het gezin?

- 7.10 Heeft het kind een sterke behoefte aan ontwikkeling van de eigen mogelijkheden, zelf initiatieven nemen, ontwikkelen van eigen interesses, zelfstandig werken?

- 7.11 Hoe reageren de ouders op het eventuele spijbelen?

- 7.12 Hoe lang doet de schoolziekte zich al voor en hoe oud is het kind?

Aanvullende gegevens:

-leuke dingen doen op school; niet alles hoeft leuk te zijn. Sommige dingen moeten immers gewoon, maar er moeten regelmatig leuke lessen zijn, er moet gelachen worden en humor zijn, er moeten zo nu en dan speciale dingen zijn om met elkaar naar uit te kijken zoals uitstapjes, excursies, nieuwe werkvormen, etc.

-kinderen moeten ervaren dat ze wat leren, dat ze hun competenties ontwikkelen en zelf ook vast kunnen stellen dat er ontwikkeling en vooruitgang is.

5. Andere ernstige gedragsstoornissen

In het voorafgaande is aangegeven dat spijbelen ook voorkomt als een van de symptomen bij ontwikkelingspsychopatische kinderen (dat zijn kinderen met een zeer ernstige gedragsstoornis). Probeer vast te stellen of spijbelen/schoolaversie dat als achtergrond heeft.

6. Neerslachtigheid

Soms maakt een schoolfobie of schoolaversie deel uit van een vorm van depressiviteit. Zie daarover Depressieve kinderen op pagina 309.

4. Verklaringen

In het nu volgende worden dertien van de meest voorkomende verklaringen voor schoolziekte weergegeven.

4.1 Schoolfobie

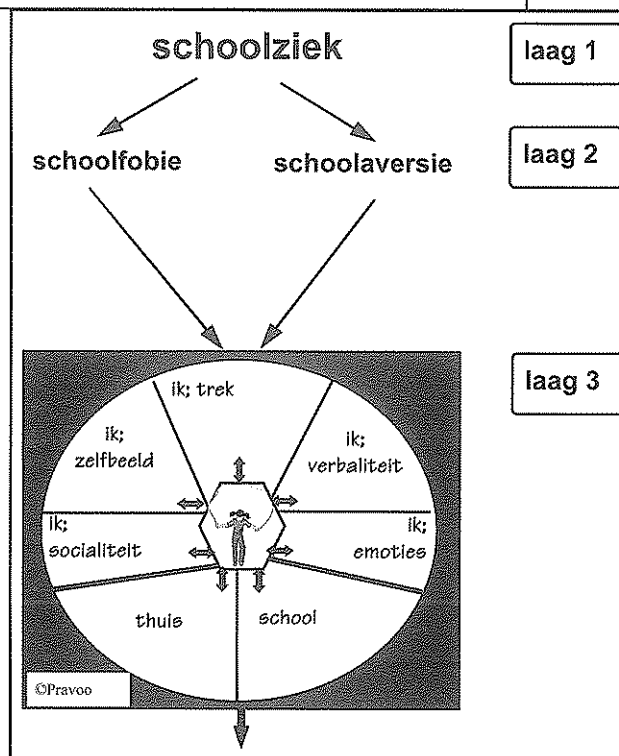
Bij een schoolfobie staat angst centraal. Het woord schoolfobie is eigenlijk niet zo gelukkig, aangezien de angst niet altijd te maken hoeft te hebben met de school; vaak ligt separatie-angst of scheidingsangst aan de fobie ten grondslag. Het kind heeft dan een te innige relatie met de ouder(s) en heeft nog onvoldoende onafhankelijkheid kunnen ontwikkelen. Het kind heeft onvoldoende geleerd hoe het onafhankelijk kan functioneren. In situaties waarin die onafhankelijkheid nodig is, zoals bij het naar school gaan, kan het kind bij gebrek aan ervaring en vaardigheden angstig worden, waardoor de schoolfobie ontstaat.

Veel kinderen zijn niet zo bang op school te falen. Ze doen het redelijk op school, maar vrezen afzondering en verlating van de ouder(s).

De angst dat er iets met de ouders zal gebeuren kan ook een rol kan ook spelen. Dat gebeurt vooral bij ziekelijke ouders die hun kind in vertrouwen nemen, zich bij haar/hem beklagen en als hulpeloze schepsels overkomen. Ook onzekere ouders veroorzaken scheidingsangst. Ook denken sommige kinderen dat hun aanwezigheid thuis calamiteiten (bijvoorbeeld de dood) kan voorkomen.

4.2 Schoolziekte ten gevolge van reële situaties

Binnen de literatuur kan men de visie tegenkomen dat de schoolfobie met als basis de scheidingsangst moet worden onderscheiden van het beeld van kinderen die schoolziek zijn ten gevolge van reële situaties op school.

Zo kan een kind met leerstoornissen dat onder druk komt te staan doordat de leerkracht de leerproblematiek niet onderkent, heel begrijpelijk enorm tegen het schoolbezoek gaan opzien. Een specifieke vorm van schoolziekte is dan het beeld van de kleuter die nog niet toe is aan de toename van regels, structuur en intensieve sociale contacten. Het kind wil liever spelen.

4.3 Schooldepressions

Ook komt het voor dat een kind voortdurend het mikpunt is van spot, plagerijen en sadistische activiteiten van andere kinderen. Die situatie kan voor het kind een bron zijn van fundamentele angst.

In de literatuur spreekt men in dit verband ook wel van *schooldepressions*, waarbij impopulariteit van het kind en het innemen van een duidelijke outsiderspositie, soms ook nog in combinatie met sterke faalangst en/of het niet kunnen voldoen aan gestelde eisen wat betreft de leerprestaties, de belangrijkste oorzaken vormen. Deze *schooldepressions* verdwijnen als het ware als sneeuw voor de zon wanneer het kind vakantie heeft of thuis blijft van school. In de literatuur wordt dit nogal eens bij de depressieve beelden besproken, omdat kinderen er neerslachtig van worden. Zie ook Compendium: 'Neerslachtigheid'.

4.4 Overbezorgdheid

Overbezorgdheid van de moeder is een van de veel genoemde veroorzakers van een schoolfobie. Uit Overbezorgdheid houdt de moeder het kind bovenmatig afhankelijk, waardoor het naar school gaan problemen en vooral angst kan veroorzaken. Het schoolfobische kind kan niet buiten zijn moeder, maar dit geldt mutatis mutandis ook voor de moeder. Het gedrag

van het kind lokt de behoefte van de moeder uit het kind bij zich te houden. Zo'n innige relatie duidt men ook wel aan met de term 'symbiotische moeder-kind relatie'. Sommige angstige moeders zijn bang alleen thuis te zijn. Het kind voelt dat en wil thuis blijven.

4.5 Traumatische gebeurtenissen

Ook traumatische gebeurtenissen, zoals een sterfgeval in de familie, verhuizen of een ziekte die het schoolbezoek in een belangrijke mate onderbreekt, kunnen de oorzaak zijn van een schoolfobie. Zie blz. 747 en verder.

4.6 De persoonlijkheidsstructuur van het kind

Bij (oudere) kinderen kan ook de persoonlijkheidsstructuur een rol spelen. Sommige kinderen zijn nog erg kinderlijk en weinig zelfstandig en voelen zich niet thuis tussen de andere kinderen, die een andere persoonlijkheidsstructuur hebben. Ook contactstoornissen kunnen daarbij een rol spelen.

4.7 Schoolweigering als een van de verschijnselen van een kinderpsychiatrisch beeld

Schoolweigering kan een rol spelen bij bepaalde kinderpsychiatrische beelden, zoals:

- ontwikkelingspsychosen (zie Compendium: 'Psychose', blz. 270);
- depressiviteit (zie Compendium: 'Neerslachtigheid', blz. 263);
- schizofrenie (met hallucinaties, waanideeën, denkstoornissen, zie Compendium: 'Psychose', blz. 270);
- conduct disorders. Zie pagina 521, 602.

4.8 Schoolweigering als onderdeel van een *conduct disorder*

In het voorafgaande is ook al aangegeven dat schoolverzuim, spijbelen en schoolaversie kunnen voorkomen bij kinderen met een ernstige gedragsstoornis (*conduct disorder*). In de psychiatrie spreekt men wel van een ontwikkelingspsychopathie en psychopathische gedragsstoornissen. Mogelijke oorzaken voor deze ernstige stoornis liggen op het gebied van:

- affectieve verwaarlozing en ernstige stoornissen in de vroege moeder-kindrelatie;
- pedagogische verwaarlozing;
- wisselend en inconsequent opvoedingspatroon;
- tegenstrijdige opvoedingsnormen die beide ouders hanteren;
- langdurige conflicten tussen de ouders onderling;
- sociale factoren: slecht behuist, oude wijken, geïsoleerde koele gezinnen;
- factoren met betrekking tot de school: onjuist pedagogisch klimaat, onvoldoende structuur, geen eenheid in de groep, geen mogelijkheid tot positieve identificatie met de persoon van de leerkracht, onvoldoende feedback met betrekking tot het functioneren, de eisen die gesteld worden zijn niet reëel, onvoldoende werken aan het dragen van verantwoordelijkheden;

- biologische factoren: erfelijkheid;
- temperamentsfactor, ADHD, hersenziekte (tumoren etc.).

Over het algemeen is de prognose voor deze kinderen niet erg gunstig te noemen. De gedragsstoornis ontwikkelt zich vaak in de richting van psychopathisch en antisociaal gedrag.

4.9 Schoolaversie door milieufactoren

Sommige kinderen ontwikkelen een afkeer van school die wordt versterkt door de ouders. Het gaat dan om ouders die de betekenis van het onderwijs niet zo zien en hun kind ook niet (kunnen) stimuleren, motiveren en enthousiasmeren; die niet betrokken zijn bij de school en de ontwikkeling die hun kind op die school doormaakt. Ze informeren niet naar de activiteiten op school en spreken ook niet of onvoldoende over de ervaringen van hun kind op school. Als ze ernaar vragen, leidt dat niet tot een gesprek; het is vaak een wat ongeïnteresseerde, routinematige vraag, waarop niet wordt doorgegaan. Deze ouders hebben vaak zelf een korte en weinig succesvolle schoolloopbaan achter de rug. Soms gaat het om depressieve, apathische ouders of om ouders die werkeloos zijn. Kenmerkend voor dit soort gezinnen is dat er geen sfeer van intellectuele weetgierigheid is. Men consumeert vooral, maar is niet geïnteresseerd in het intellectuele (boeken lezen; discussies, documentaires volgen; tentoonstellingen, musea bezoeken; vragen stellen) of culturele (kunst, film, toneel, etc.).

4.10 Schoolaversie door schoolfactoren

Ook factoren binnen de school en het onderwijsaanbod kunnen een afkeer veroorzaken en/of versterken. Vooral als de vormgeving van het onderwijs niet aansluit bij de persoonlijkheidsstructuur van het kind, kan dat schoolafkeer ten gevolge hebben. Er zijn kinderen die graag zelf initiatieven willen nemen, zelf keuzen willen maken, zelfstandig willen werken, zelf het werk vorm willen geven en creatief willen zijn, maar zich bevinden op een school met een gesloten systeem, waarbij de leerkracht voortdurend en uitsluitend alles bepaalt. Het gevolg is nogal eens een schoolaversie. Ook zeer begaafde kinderen die geen passend onderwijs ontvangen kunnen een schoolaversie ontwikkelen. Daarnaast zijn er nogal wat andere factoren met betrekking tot de school die bij een bepaald kind een schoolaversie kunnen laten ontstaan of versterken, zoals:

- onvoldoende gevarieerde onderwijsvormen;
- een apathische, weinig enthousiasmerende leerkracht;
- onvoldoende duidelijke uitleg, instructie en eisen;
- onvoldoende gerichte begeleiding van kinderen die belemmeringen ondervinden in het leer- en ontwikkelingsproces;
- onderwijs waarbij het motivatie-aspect onvoldoende is uitgewerkt;

- onderwijs waarbij kinderen onvoldoende gelegenheid krijgen om het geleerde toe te passen en zo de betekenis te ervaren van de verworven kennis en vaardigheden;
- onvoldoende begeleiding van de sociale ontwikkeling;
- onvoldoende betrokkenheid van de leerkracht bij het wel en wee (de belevenissen en kleine verdrietjes) van het kind;
- een onjuist pedagogisch klimaat, waarin de kinderen niet *met* maar *tegen* elkaar leven;
- overdreven streng en corrigerend gedrag van de leerkracht.

4.11 Schoolverzuim door rijpingsfactoren

Soms willen kinderen niet naar school of niet in een groep functioneren omdat ze daar niet aan toe zijn. Dat komt bijvoorbeeld voor bij vierjarigen die de overdaad aan structuur, materialen, regels, georganiseerde activiteiten en sociale verplichtingen op school nog niet aankunnen. Ze willen liever vrij spelen en thuis zijn.

Ook bij oudere kinderen kan men dat tegenkomen. Het gaat dan om kinderen die vergeleken met hun groepsgenoten emotioneel jonger of kinderlijker functioneren.

4.12 De aangeleerde schoolfobie

Het gedrag dat schoolfobische kinderen vertonen kan geheel of gedeeltelijk aangeleerd zijn.

Sommige kinderen hebben ervaren of van anderen gezien dat bijvoorbeeld huilen bij het afscheid nemen aandacht, troost en medelijden oplevert. Die zorg ervaren ze als prettig. Door de extra aandacht wordt het huilen bij het afscheid nemen beloond en vervolgens versterkt. Vaak gaat het hierbij om kinderen die ook andere wijzen van aandacht trekken die hierop lijken, ontwikkeld hebben, zoals inactiviteit, gebrekkige zelfredzaamheid, slaapproblemen, etc.

Deze verklaring komt vanuit de gedragstherapie. Gedragstherapeuten zien de schoolfobie als uiting van een angst voor de schoolsituatie die door een leerproces is ontstaan.

Maatwerk

Vaak hebben kinderen met de kenmerken van dit orthobeeld ook nog allerlei andere vormen van gedragsproblemen. Er kunnen achter dit type probleemgedrag weer andere beelden schuilgaan. In dat geval is het belangrijk om die andere beelden erbij te betrekken. Soms blijkt het bij een bepaald orthobeeld eigenlijk om een ander soort probleem te gaan. Zie over deze vorm van maatwerk pagina 21– 40.

5. Begeleiding

Noteer de gekozen handelingsplaninhouden op het formulier van blz. 44.

5.1 Begeleiding; technieken

Bij de begeleiding van kinderen met problemen met de schoolgang kunt u ook orthopedagogische technieken toepassen. Zie voor de opsomming pagina 49–118. Bruikbaar voor deze kinderen is de basistechniek:

- 0-1 visualiseren op pagina 51 en verder; laat het kind op plaatjes zien wat er gebeurt, hoe het zich gedraagt als het naar school gaat, op school is. Daarnaast zijn bruikbaar de volgende technieken:
- 3-1 gesprekken op pagina 79;
- 3-5 individual-psychologische Dreikursbenadering, blz. 86;
- 3-6 directieve benaderingswijze, pagina 87;
- 3-12 activeren, op pagina 3-12;
- 3-15 uitleggen, op pagina 102;
- 3-20 negeren, op pagina 105;
- 3-33 gentle education, blz. 114.

5.2 Begeleiding; aanvullende mogelijkheden

In dit hoofdstuk zullen we voor de volgende beelden de algemene aanpak geven:

- kinderen met een acute schoolziekte;
- kinderen met scheidingsangst;
- kinderen met schoolaversie;
- kinderen met chronische schoolziekte;
- kinderen bij wie schoolaversie een deel is van een ernstige gedragsstoornis;
- kinderen met schoolziekte die tevens depressief zijn.

Uit het voorafgaande zal al wel duidelijk zijn dat de begeleiding van schoolzieke kinderen niet eenduidig is. Verschillende achtergronden spelen immers een rol.

5.2.1 Kinderen met een acute schoolziekte

Bij kinderen met een acute schoolziekte gaat het om schoolvermijdingsgedrag dat plotseling optreedt. Er is bij deze kinderen geen sprake van psychische problemen; ze proberen alleen de vakantie of het weekend te rekken. Als daaraan wordt toegegeven, kan een verharde vorm van schoolziekte ontstaan. Acut schoolvermijdingsgedrag is een van de weinige problemen met betrekking tot angst die geen langzame of geleidelijke aanpak behoeven. Adviseer de ouders geen ruzie met het kind te maken of een discussie aan te gaan over de kwestie of het al dan niet naar school moet. Laat men thuis geen aandacht schenken aan de uitstelmanoeuvres. Men mag een kind dat gezond is niet toestaan van school weg te blijven. De ouders moeten het kind vastberaden duidelijk maken dat het naar school moet, dat dat zijn taak is en dat daarover geen discussie mogelijk is. Als het kind op school gebracht wordt, moet afgesproken worden dat het

afscheid duidelijk en kortdurend moet zijn. Het afscheid moet ook eenmalig zijn: de ouder mag bij huilen of een scène van het kind niet bij hem blijven of weer naar hem toe gaan.

Bespreek met de ouders dat het kind gewoon naar school moet omdat er leerplicht is. Ze moeten ook niet te begripvol zijn en het daarmee versterken. Vooral als de schoolziekte plotseling komt is het resoluut optreden belangrijk. Bekijk in elk geval door onderzoek of er niet een aanpak opgezet moet worden die uitgaat van de oorzaken, zoals: leerproblemen, pesten, hoogbegaafdheid, o.i.d. Zie voor de scheidingsangst pagina 606.

U mag dan bij doorhuilen van het kind ook niet te gauw de ouders bellen. Sommige kinderen zullen zeggen dat ze zich niet lekker voelen, maar dat moet u als vlucht poging interpreteren. Van belang is dat u zo gauw de wegbrengende ouder verdwenen is regelmatig voorzichtig contact zoekt met het kind. Bij kleuters kunt u de ouders het lievelingsspeelgoed van het kind mee naar school laten nemen.

Op school mag het kind daar dan mee spelen. Van algemeen belang is in elk geval dat het kind zijn lievelingstroetel bij zich kan houden. Bij sommige kinderen werkt een gezinsfoto ook zeer geruststellend. Bij jonge kinderen is het van belang na afloop van een dagdeel wat overdreven te zeggen dat het zo'n leuke morgen/middag was. Het kind moet steeds horen dat het leuk was. Wijs op leuke dingen die gebeurd zijn en geef eventueel ook een plaatje of sticker.

5.2.2 Kinderen met scheidingsangst

Bij jonge kinderen heeft een schoolfobie vaak te maken met scheidingsangst. Het kind vreest afzondering van en verlating door de ouder(s). Een kind met scheidingsangst heeft een te innige relatie met de ouder(s). Als u de indruk heeft dat het bij een kind hierom gaat, is het volgende aan te bevelen:

- Van algemeen belang is dat het kind zo snel mogelijk naar school gaat, zodat de afhankelijkheid wordt doorbroken.
- Als u de indruk hebt dat het in dit geval ook gaat om een of beide ouders die niet zonder het kind kunnen, is aan te bevelen begeleiding van Riagg of maatschappelijk werk voor te stellen;
- Voer de aanpak van paragraaf 6.1 met betrekking tot acute schoolziekte uit;
- Geef de ouders een aantal tips om de afhankelijkheid af te bouwen:

A. Leg eerst aan de ouders uit hoe nadelig zo'n te intensieve relatie is. Afhankelijkheid van de ouder(s) verhindert het kind zich te ontwikkelen en eigen initiatieven te leren nemen, waardoor het geen eigen ik ontwikkelt en een bang en weerloos wezentje wordt.

B. Thuis kan men de afhankelijkheid verminderen door:

-de zelfredzaamheid van het kind te bevorderen en het te leren steeds meer dingen zelf te doen. Maak met de ouders een lijstje; laat men in volgorde de diverse onderdelen afwerken;

-het kind te leren even zichzelf bezig te houden. Afhankelijke kinderen 'klitten' voortdurend aan hun ouder(s).

Laat men thuis een periode kiezen waarin het kind niet iets met de ouder kan doen. Consequent moeten ouders dan het contact weigeren en het kind aansporen zelf bezig te zijn;

-het kind te leren zelf problemen op te lossen. Afhankelijke kinderen worden bij de vele kleine dagelijkse problemen te gauw geholpen. Adviseer de ouders hun kind te leren dat ze eerst zelf moeten proberen die problemen op te lossen;

- het kind keuzen te laten maken. Laat men thuis kijken of bepaalde dingen niet op verschillende manieren kunnen. Bijvoorbeeld: kledingkeuze, voedselkeuze, volgorde van activiteiten. Door kinderen te laten kiezen, worden ze aangespoord zelf initiatieven te nemen.

C. Laat men thuis ook duidelijk en vastberaden met het kind spreken over het naar school gaan. De ouders moeten laten merken dat het kind daar niet onderuit kan en dat het gewoon moet gebeuren.

De ouders mogen op geen enkele wijze ingaan op de angst van het kind. Ze mogen wel aandacht schenken aan de onzekerheid van het kind of het wel opgehaald wordt van school en zijn onzekerheid omtrent hetgeen de ouder doet als het op school is. Dat moet uitgebreid worden toegelicht.

Bij jonge kinderen mag men als ouders en leerkracht ook wel tegen het kind zeggen dat het wel even de tijd mag hebben om te wennen aan de nieuwe situatie, maar het tonen van uitgebreid begrip en het schenken van aandacht aan de scheidingsgevoelens zal de scheidingsangst bij dit soort kinderen alleen maar vergroten.

Een uitgebreide aandacht na schooltijd en een uitvoering van de andere benaderingen uit deze paragraaf kunnen de scheidingsangst doen verminderen.

D. Zie ook bijlage 132, 381 van het Pravoo leerlingvolg- en hulpsysteem voor groep 1, 2 (3) en sbo

5.2.3 Kinderen met schoolaversie

Bij deze kinderen gaat het om twee typen:

- kinderen met een geheel gebrek aan motivatie voor het onderwijs en leren in het algemeen;
- kinderen met een schoolaversie ten gevolge van een tekort aan mogelijkheden om op school initiatieven te ontplooiën. Hierbij gaat het niet om geheel gedemotiveerde kinderen, maar om kinderen met een redelijke motivatie voor het leren op school, die echter een tegenzin ten opzichte van school hebben ontwikkeld omdat ze er niet tegen kunnen dat daar de leerkracht alles bepaalt. Ook bij hoogbegaafde kinderen kan

men deze vorm van schoolziekte wel tegenkomen. Puntsgewijs zullen een aantal aspecten worden toege-licht:

1. Kinderen met een algeheel gebrek aan motivatie
Zorg in elk geval voor volledige diagnostische gegevens door beantwoording van de vragen: waarvoor is het kind wel gemotiveerd; heeft het kind voldoende sociale relaties met klasgenoten; laat het kind zich demotiveren door klasgenoten; hoe is de relatie met u; heeft het kind beperkte verbale of leermogelijkheden; waar liggen de interesses van het kind? Van belang is te zoeken naar factoren die het kind toch blijven betrekken bij het onderwijs. Mogelijke trekkers zijn:

- aangepaste leerstof;
- succeservaringen;
- activiteiten met thema's uit eigen leef- en/of belangstellingswereld;
- goede relaties met klasgenoten;
- goede relatie met de leerkracht;
- speciale taken/klussen op school;
- ervaren van toepassingsmogelijkheden van het geleerde;
- ondersteuning van thuis.

Mocht het moeilijk zijn deze gegevens te verzamelen en een aansluitende begeleiding op te zetten, dan is het aan te bevelen deskundige hulp in te roepen van een orthopedagoog of psycholoog.

Werk volgens de inhoud van het orthobeeld 'Motivatie', blz. 501 en verder.

Maak het kind ook bewust van leuke en zinvolle momenten op school. Sommige kinderen worden op allerlei manieren gemotiveerd en gestimuleerd en ze beleven allerlei leuke dingen op school, maar het dringt niet tot ze door. Ze blijven een tegenzin houden in school. Het is dan nodig het kind bewust te maken van motivatie-bevorderende momenten. Let op school goed op en ga op die momenten of onmiddellijk erna naar het kind toe en praat erover; laat het kind het dan ook zelf zeggen. Vraag dan: 'Hoe vind je het nou om dit te doen?' etc. Veel effect heeft bij bovenbouwkin-deren in dit verband ook het noteren van deze leuke momenten in een logboek. Onder of na schooltijd mag het kind alles noteren dat het leuk vond. Dit logboek bespreekt u met het kind en het gaat ook mee naar huis, zodat men er daar ook over kan spreken. Als het kind wat vergeten is, vult u het aan.

2. Schoolaversie ten gevolge van tekorten op het gebied van de mogelijkheden het eigen handelen te bepalen

Als u uit gesprekken met het kind of via de ouders hebt vernomen dat het kind zich beknot voelt, is het van belang het volgende te overwegen.

In de bovenbouw kunt u regelmatig aan het begin van de dag de groep vertellen wat er die dag gebeuren moet. De groep mag dan bepalen in welke volgorde de activiteiten die dag zullen plaatsvinden. Op het

bord wordt dan het programma genoteerd.

Voer het project 'Werken op school' uit van blz. 609.

Houd eenmaal per week een klassenraad waarin iedereen mag vertellen wat er die week goed/leuk was en wat niet. Laat de kinderen dan zelf nadenken over hoe bepaalde dingen veranderd kunnen worden.

Werk volgens de suggesties in het orthobeeld 'Zelfstandig werken' vanaf blz. 781.

Zoek regelmatig naar taken die op verschillende manieren kunnen worden uitgevoerd, en geef dat duidelijk aan: 'Nu mogen jullie..., en je mag zelf bepalen hoe je dat doet.'

Laat kinderen regelmatig zelf bepalen in welke volgorde ze een aantal onderdelen van een taak uitvoeren. Een voorbeeld: bij vijf typen sommen kunt u de kinderen zelf laten bepalen in welke volgorde ze de sommen willen maken.

Zorg ook voor voldoende vrije opdrachten bij:

- tekenen;
- handenarbeid;
- (op)stellen;
- spreekbeurten;
- werkstukken;
- activiteiten na een bepaalde taak.

Veel kinderen met problemen als de in paragraaf 2 genoemde, zijn zich onvoldoende bewust van de vele mogelijkheden die ze krijgen om zelf keuzen te maken. Sommige leerkrachten werken volgens de bovenstaande aanpak, maar de kinderen in hun groep blijven ontevreden en houden het gevoel dat de leerkracht alles bepaalt. Bij veel kinderen is het dan ook nodig ze te wijzen op de mogelijkheden die ze krijgen aangeboden om zelf inhoud te geven aan hun werk, opdat ze zich daarvan ook bewust worden. Combineer het voorafgaande daartoe met activiteiten als:

- *wijzen op open situaties*: 'Zie je wel, nu mag je zelf...';
- *vragen*: 'Bepaal ik nu wat/hoe je (het) moet doen of mag je dat zelf bepalen';
- *noteren*: laat (oudere) kinderen opschrijven wanneer ze zelf iets mochten bepalen, en wijs ze op dingen die ze zijn vergeten.

5.2.4 Kinderen met chronische schoolziekte

Soms begint een chronische schoolziekte met een acute vorm van schoolziekte waarop onvoldoende wordt gereageerd. Ook bij een chronische schoolfobie staat de angst centraal. Het gaat dan vooral om bovenbouwkin-deren. Veel van deze kinderen hebben ook nog andere psychische problemen (problemen thuis, relatieproblemen, communicatieproblemen thuis, overbezorgdheid van de ouders, depressiviteit). Dit aangeleerde en verharde probleem van terugtrekken moet op dezelfde wijze worden benaderd als de acuut

optredende schoolangst. Begin onmiddellijk met het toepassen van de inhoud van 5.1 op 'Schoolziek' 603. Werk eventueel ook met het programma van bijlage 8.1 op 'Schoolziek' 606. Als deze aanpak onvoldoende effect heeft, moet direct deskundige hulp worden ingeschakeld. Schakel een orthopedagoog/psycholoog in.

5.2.5 Kinderen bij wie schoolaversie deel uitmaakt van een ernstige gedragsstoornis

Als er sprake is van een ernstige persoonlijkheids- of gedragsstoornis of van ernstige problemen in het gezin, is psychotherapie en gezinsbehandeling onontbeerlijk. In de kinderpsychiatrische literatuur wordt aangegeven dat veelal opname nodig zal zijn. Op school kunt u aan een fundamentele gedragsverandering onvoldoende doen. Als u het beeld van het ernstig gedragsgestoorde kind herkent, is het van belang deskundige hulp van een Jeugdzorg of de afdeling kinderpsychiatrie van een academisch ziekenhuis voor te stellen. Voor de eventuele begeleiding op school kunt u een orthopedagoog/psycholoog inschakelen.

5.2.6 Kinderen met schoolziekte die tevens depressief zijn

Zie voor informatie en begeleidingsmogelijkheden orthobeeld Depressieve kinderen.

6. Ouderadvisering

Overleg met de ouders over de signalen die zij ontvangen over de schoolgang van hun kind en vraag of zij de schoolaanpak willen ondersteunen.

Zie voor afscheid nemen uit de map *Tips voor thuis* blz. 137, 139.

7. Verder lezen/websites

Zie de orthobeelden:

- angsten op pagina 225;
- depressiviteit op pagina 309;
- faalangst op pagina 353;
- motivatie op pagina 501.

8. Bijlagen

Bijlage 8.1 Scheidingsangst bij de ouder(s)

Het afscheid nemen van een volwassene gaat niet bij alle kinderen even vlot en makkelijk. Bij sommige kind-ouderparen vinden er hele scènes plaats met huilen, herhalend kusjes geven en veel geruststellende gesprekjes. Men spreekt in dit verband wel van scheidingsangst, maar veel leerkrachten hebben de indruk dat er bij meer ouders sprake is van scheidingsangst dan bij kinderen. Veel kinderen zijn na het vertrek van de volwassene al weer op het groepsgebeuren gericht. Scheidingsangst bij de ouders kan te maken hebben met:

- onzekerheid in de vorm van algeheel onzekere gevoelens, het daardoor niet aankunnen van de nieuwe situatie waarbij de moeder het kind af moet staan en

het dus moeite heeft met die nieuwe situatie;

- relatieproblemen tussen de echtgenoten, de ouder de liefde van het kind nodig heeft ter compensatie van een tekort aan liefde van de echtgenoot;

- jeugdervaringen waarbij de volwassene herinnerd wordt aan verwaarlozing in de eigen jeugd.

Op grond van een of meer van deze achtergronden kan er een symbiotische relatie ontstaan tussen moeder en kind. Dat wil zeggen dat moeder en kind één persoon geworden zijn. Er zijn moeders van het type 'overwhelming mother' die bijna letterlijk bovenop hun kind zitten. Die situatie is nadelig voor het kind, maar ook voor de volwassene.

Uitvoering

Als u de indruk hebt dat het afscheid nemen bemoeilijkt wordt door de volwassene, dan zijn de volgende tips bruikbaar:

1. Bel de ouder/volwassene op en maak een afspraak om er een keer over te praten. Het is dus aan te bevelen er niet tijdens een dramatische scène over te praten. Begin dat gesprek eerst vooral vragend, door te vragen hoe de ouder/volwassene het afscheid nemen beleeft, wat er moeilijk aan is.

2. Leg de ouder uit dat het het beste is om een vast en minimaal afscheid uit te voeren. Bijvoorbeeld:

- de ouder brengt het kind het lokaal in;
- het kind wordt naar de stoel of eventueel naar de leerkracht gebracht;
- de ouder/volwassene neemt zo kort mogelijk afscheid. Dus enkele woorden en een kusje;
- de ouder verlaat het lokaal;

- geef de ouder aan dat u die procedure ook zult gaan begeleiden in de zin dat u bij de ouder en het kind in de buurt zult zijn en de ouder aan zult sporen om zich van het kind te verwijderen;

- bekijk ook of het nodig is de ouder(s)/volwassene te adviseren om externe hulp te zoeken. Adviseer externe hulp als de problemen niet verminderen of als u een ernstige achtergrond vermoedt.

3. Begeleid de ouder bij het uitvoeren van deze procedure. Dat betekent dat u in de buurt bent van de ouder en het kind en bij het afscheid nemen tegen de ouder zegt wat het het beste kan doen. Daarbij is een vlotte afhandeling van het afscheidsritueel het belangrijkste. Bij huilen van het kind is het belangrijk dat u zich over het kind ontfermt en dat de ouder zo snel mogelijk weggaat.

4. Bekijk of u nog even de mogelijkheid hebt om halverwege de ochtend/middag de ouder te bellen en te vertellen hoe het gaat.

5. Als de volwassene weg is moet u zelf uitzoeken of het beter is het kind gewoon even alleen te laten zitten, bij u te nemen of het af te leiden. Bekijk wat het meest gunstige is voor het kind.

Bijlage 8.2 Scheidingsangst bij kinderen

Soms kan er sprake zijn van echte scheidingsangst van de kant van het kind. Die scheidingsangst kan veroorzaakt worden door problemen van de kant van

de ouder(s). Het kan ook te maken hebben met de persoonlijkheid van het kind en/of eerdere ervaringen met een combinatie van problemen bij ouder en kind.

Het kan ook voorkomen dat er geen problemen zijn vanuit de ouder(s), maar dat het helemaal aan het kind ligt. Bij kinderen kan de achtergrond te maken hebben met:

- van nature onzekere kinderen;
- ziekelijke kinderen die veel scheidingen mee hebben moeten maken door ziekenhuisbezoek;
- kinderen die moeite hebben met het verwerken van de scheiding tussen de ouders.

Uitvoering

1. Zie tip 1 t/m 5 van bijlage 8.1 Het is immers mogelijk dat de problemen ernstig verhard worden door het gedrag van de ouder.

2. Probeer de fotomethode uit. Daarbij gaat u als volgt te werk:

- stap 1: het kind mag een foto meenemen met daarop het gezin. Die foto mag het kind gedurende een week overal neerzetten waar het maar wil;
- stap 2: de gezinsfoto wordt nu op de tafel van de leerkracht gezet. Als het kind behoefte heeft de familie te zien, kan het kind even naar de tafel lopen. Ook deze stap duurt een week;
- stap 3: in deze laatste week komt de foto in de la van de leerkracht te liggen. Als het kind er behoefte aan heeft, mag het kind het laatje open doen en even naar de familie kijken.

Door middel van deze drie stappen hebt u kinderen wat langer gelegenheid gegeven aan de verwijdering van de thuissituatie te wennen.

3. Bekijk of het aan te bevelen is het kind aanvankelijk halve dagen te laten komen. Daarbij is het voor de meeste kinderen beter om dat 's middags te doen i.p.v. 's ochtends.

4. Zoek gedurende de dag veelvuldig contact met het kind. Dat hoeven geen langdurige contacten te zijn, maar korte contacten en geen contacten waarbij u initiatief afdwingt.

5. Soms kan het koppelen van een kind aan een ander kind ook een gunstige ontwikkeling bewerkstelligen. Het komt voor dat een klasgenoot het kind wel 'los' krijgt.

6. Een veel toegepaste benadering is het kind speelgoed van thuis mee te laten nemen, bijv. een lievelingsknuffel o.i.d.

7. Probeer het zelfvertrouwen van het kind te vergroten door het kind bewust te maken van wat er allemaal goed gaat, wat het leuk doet, etc.

8. Soms heeft scheidingsangst ook te maken met een gevoel van onveiligheid m.b.t. de klassensituaties. Een aan te bevelen benadering is dan dat u het kind syste-

matisch in aanraking brengt met alle klasgenoten. U laat het kind iedere dag met een ander kind spelen om zo vertrouwd te raken met alle klasgenoten. Soms kan deze benadering nog te veel gevraagd zijn en kunt u het kind ook laten kiezen met wie het wil spelen.

Bijlage 8.3 Een gedragstheoretisch programma

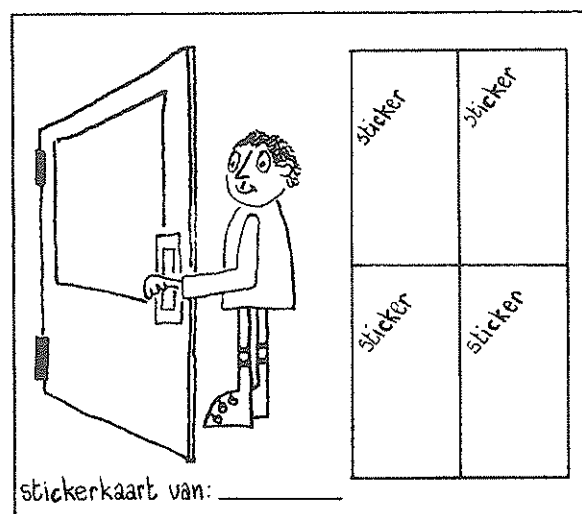
In de literatuur met betrekking tot de begeleiding van kinderen met schoolangst komt men vrijwel overal de benadering vanuit de gedragstheorie tegen. Zie daarover 1-10 blz. 69. Bij deze aanpak gaat u als volgt te werk:

De voorwaarden

Zorg ervoor dat het kind geleidelijk aan maar snel naar school teruggaat; anders wordt het vermijdingsgedrag versterkt. Begin zo snel mogelijk met het programma. Maak het gezin duidelijk dat de schoolfobie een voorbijgaande zaak is.

Het programma

Leg het kind uit dat de activiteiten die zullen volgen tot doel hebben het kind weer met plezier naar school te laten gaan. Bij jonge kinderen kunt u een kaart maken die er als volgt uitziet:

De aanpak is dat het kind voor ieder dagdeel dat het op school is geweest een sticker krijgt. Vier stickers leveren een andere, grotere beloning op. Op deze manier wordt het positieve en gewenste gedrag beloond. Dit belonen vindt op school plaats, maar ook thuis levert de volle kaart een beloning op. Het ongewenste gedrag, bijvoorbeeld huilen en lichamelijke klachten, moet men negeren en mag geen aandacht krijgen. Voor oudere leerlingen kunt u een kaart maken met meer vakjes, waarop het kind zelf bijhoudt wanneer het op school is geweest. Alle volle kaarten kunnen thuis worden opgehangen. Zeer geleidelijk wordt de hoeveelheid benodigde stickers voor een volle kaart, en dus beloning, vergroot. Dat wordt ook iedere keer met het kind besproken. Leg het kind uit dat het zo

zo is het nu:

1	2	3
---	---	---

..... thuis:

- ☐ geen zin in school
- ☐ wil echt niet naar school
- ☐ huilen
- ☐ koppig
- ☐ bozig
- ☐ pijnlijjes
- ☐ voelt zich niet lekker
- ☐ boos
- ☐ thuis blijven
- ☐
- ☐
- ☐

..... op school:

-
-
-
-
-
-
-
-

..... weer thuis:

- ☐ gauw bozig
- ☐ gillen
- ☐ krijsen
- ☐ driftig
- ☐ kan niet veel hebben
- ☐ praat niet lief
-
-
-
-

datum:

zo moet het :denkt na!

1	2	3
---	---	---

..... thuis:

..... denkt:

- iedereen moet gewoon naar school en ik ook
- heel veel dingen op school kan ik heel goed
- veel kinderen in de klas vinden mij aardig
- de meester/juf/meneer vindt mij aardig
- er gebeuren in de klas ook wel vervelende dingen, maar daar moet ik tegen kunnen.

..... op school:

Zo ging het vandaag op school:
(Dat vult in en/of de juf/meester/meneer.)

-
-
-
-
-
-
-
-

..... weer thuis:

..... is thuis:

- ☐ rustig
- ☐ praat normaal
- ☐ is niet bozig
- ☐ geeft gewoon antwoord
- ☐ gaat niet tekeer als een kleuter
- is een grote meid/jongen.
- zo was tussen de middag en na schooltijd om half 4: (vult moeder/vader in):
-
-
-
-

Dit blad gaat morgen weer mee naar school.

goed gaat dat het vaker op school kan komen voordat een kaart vol is. Als het weer naar school gaan minder moeilijk verloopt en als u ook andere werkwijzen uit dit alfabetblad toepast, kunt u bij het begin van de op één na laatste kaart zeggen dat het nu zo goed gaat dat dit de laatste kaart is. Na deze kaart kan het kind zonder kaart werken. Bereid het kind daarop voor en leg het ook uit dat het naar school moet kunnen gaan zonder de kaart en de stickers. Voor sommige kinderen is het nodig het naar school gaan zeer geleidelijk op te bouwen. Bekijk welke geleidelijke opbouw voor het desbetreffende kind nodig is. Bijvoorbeeld:

- eerst in het weekend naar en bij de school lopen;
- naar en bij de school lopen onder schooltijd;
- na schooltijd in school in een leeg lokaal kijken;
- in de middagpauze in school kijken;
- het eerste uur van een dagdeel naar school;
- een dagdeel naar school;
- een hele dag naar school.

Bekijk of zo'n opbouw nodig is, met eventueel per fase een beloningensysteem, of dat het wellicht beter is het kind direct al een heel dagdeel naar school te laten gaan.

Bijlage 8.3 Bovenbouw-aanpak

Op de vorige pagina is een aanpak voor een bouw-bouw kind met een schoolfobie weergegeven. In deze aanpak wordt eerste aangegeven hoe het nu is. In de vakken kunt u eventueel een tekening maken of laten maken van hoe het nu thuis is voor schooltijd, hoe het op school is en hoe het kind zich gedraagt als het weer thuis is. Vul steeds de naam van het kind in en geef aan wat van toepassing is en vul dat eventueel aan.

In het vak daaronder wordt de cognitieve benadering weergegeven. Daarbij staat het redelijk denken centraal. Vul weer de naam van het kind in en laat het kind aangeven waar het aan moet denken voordat het naar school gaat, waar het op school aan moet denken en waar het aan moet denken als het weer thuis is. Maak eventueel aanvullingen die van toepassing zijn.

Bijlage 8.4 Project Werken op school Korte omschrijving

In dit thema gaat het om het bespreken van het functioneren op school. De volgende deelthema's komen daarbij aan de orde:

- waarom ga je naar school?
- wat is leuk/niet leuk, en wat is makkelijk/moeilijk?
- wat zou je graag willen veranderen op school?
- fouten maken;
- acceptatie van elkaar.

Vooraf te gebruiken bij:

- faalangst;
- streberigheid;
- leerkrachten die wat meer van hun kinderen willen weten ten aanzien van hun mening over school;

- groepen die nog te weinig een eenheid zijn;
- onrustige drukke groep;
- kinderen met werkhoudingsproblemen;
- kinderen met motivatieproblemen.

Voorbereiding

- Kopieer het blad 'de school in het hier-kan-alles-land'. Het blad is aanwezig op pagina 610;
- Zorg voor enkele gezelschapsspelletjes;
- Zorg voor blokjes;
- Kopieer het blad 'de tevredenheidsmeter(s)'. Het blad is aanwezig op pagina 611;
- Kopieer het dit-kan-ik-al-boekje. Het dit-kan-ik-al-boekje is aanwezig op blz. 185-186.

De activiteiten

1. De school in het 'hier-kan-alles-land'

In het hier-kan-alles-land is alles mogelijk wat je maar bedenkt. In dat land staat ook een school. Laat de kinderen individueel of in groepjes opschrijven hoe hun meest fijne school eruitziet. Op het blad 'de school in het hier-kan-alles-land' zijn twee bladzijden waarop dit geschreven kan worden. Help de kinderen eventueel op weg door op het bord te schrijven of aan te geven dat ze het volgende kunnen bespreken:

- wat doen de kinderen op die school?
- hoe zijn de meesters en de juffen op school?
- wat staat er in de schoolboekjes?
- hoe gaan de kinderen met elkaar om?

2. Rapportage

Afhankelijk van het gegeven of de kinderen het blad individueel ingevuld hebben of in groepjes zijn er diverse rapportagemogelijkheden:

- de bladen aan de muur hangen en eerst bij iedereen lezen;
- de kinderen of de woordvoerders van de groepjes lezen hun blad voor en naar aanleiding daarvan kunnen er gesprekken ontstaan.

Bekijk samen met de kinderen wat wel en wat niet mogelijk is.

3. Dagbespreking

Besprek iedere ochtend wat er die dag gaat gebeuren en noteer dat op het bord:

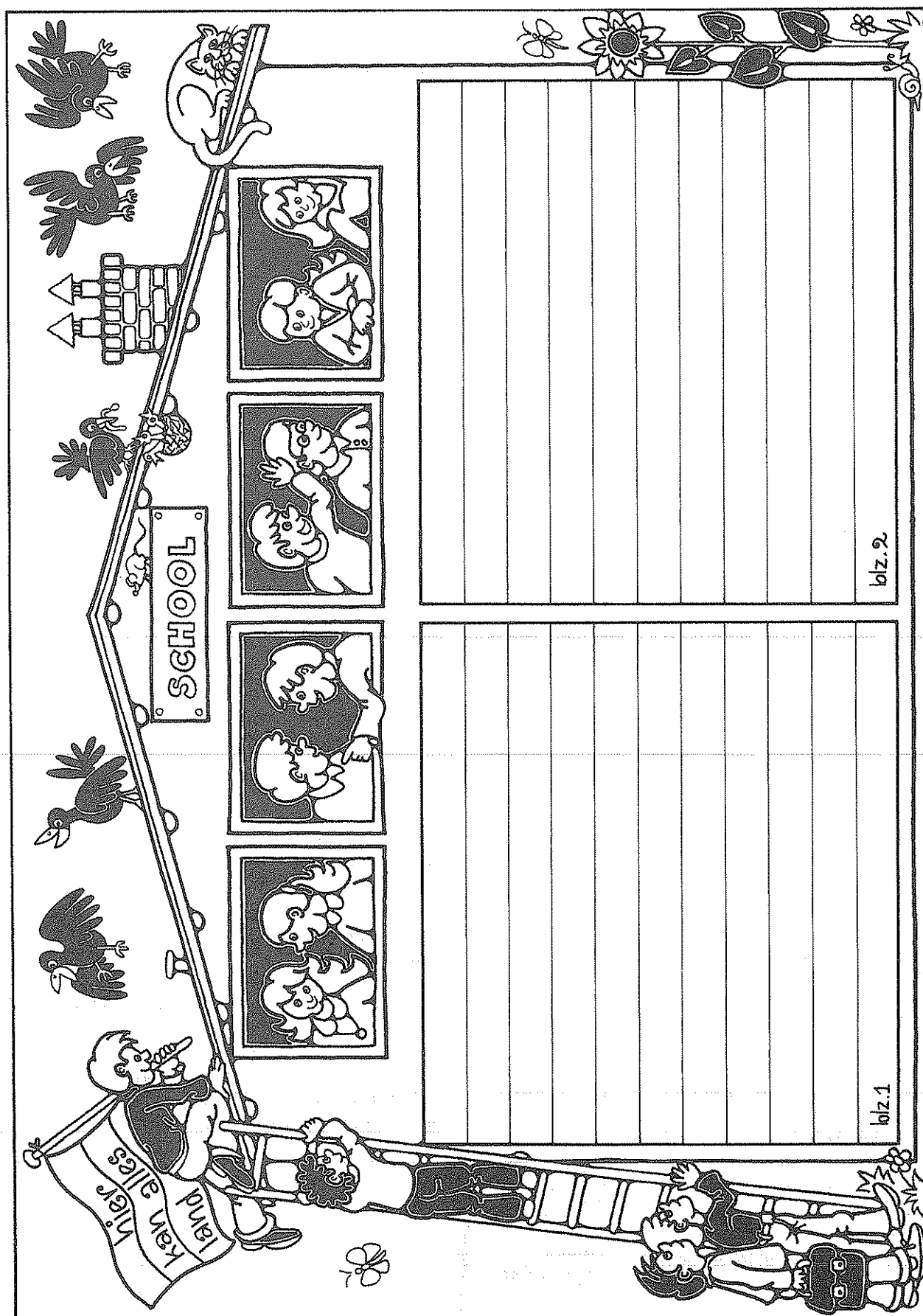
Vraag de kinderen om naar aanleiding van het rooster op het bord te vertellen:

- wat ze leuk vinden en wat niet;
- waar ze moeite mee hebben en waarmee niet;
- waarbij ze graag hulp hebben.

Deze werkbesprekingen kunnen erg belangrijk zijn

☐ kringactiviteiten ☐ rekenen ☐ spelletjes ☐ taal ☐ pauze ☐ gymnastiek		
---	--	--

De school in het 'hier-kan-alles-land'

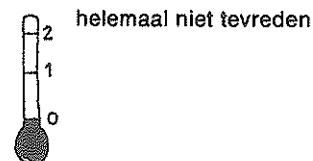
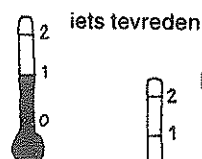
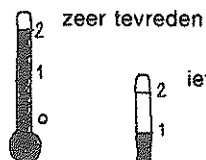

Tevredenheidsmeter(s) van:

Naam: _____

Datum: _____

Klas/school: _____

ik deed, speelde, werkte,
maakte, hield, oefende,
deed mee, . . .

1 _____ 2 omdat:
_____ 1
_____ 0

2 _____ 2 omdat:
_____ 1
_____ 0

3 _____ 2 omdat:
_____ 1
_____ 0

4 _____ 2 omdat:
_____ 1
_____ 0

5 _____ 2 omdat:
_____ 1
_____ 0

omdat ze de kinderen structuur en ordening bieden. Ook het vertellen dat je ergens tegenop ziet, kan gunstig werken. Laat het invulhokje door een kind vullen als de desbetreffende activiteit begint of gereed is. Laat de kinderen ook regelmatig zelf het rooster bedenken. Noteer de activiteiten en laat de kinderen de door hen gewenste volgorde aangeven. Activiteiten die i.v.m. de organisatie van de school vastliggen, kunt u vanzelfsprekend wel aangeven.

4. Leren

A. Vraag de kinderen waarom ze eigenlijk op school zitten. Vaak zal het antwoord erop neerkomen dat de kinderen vertellen dat je op school allerlei dingen moet leren. Vertel de kinderen dat je niet alleen op school leert. Reeds voordat je naar school gaat, heb je een heleboel geleerd. Vraag de kinderen:

• wat heb je zoal geleerd voordat je op school kwam?

B. Laat de kinderen bijvoorbeeld vertellen hoe ze hebben leren zwemmen. Leg er de nadruk op dat je niet alles in een keer goed kunt doen. Laat de kinderen begrijpen dat leren en fouten maken bij elkaar horen en dat je als leerkracht veel accepteert. Vraag de kinderen of ze liever horen: '... fout' of: '... goed'. Voer dit eventueel in.

C. Laat een kind een ander kind wat leren. Dat kan door het aan de groep te vragen: wie kan een ander kind wat leren? Het is ook mogelijk een gezelschapsspel te nemen en aan de klas te vragen wie het spel wel kent en wie het spel niet kent. Laat een kind dat het spel wel kent, het aan een kind leren dat het spel nog niet kent. Bespreek bijvoorbeeld: wat vonden jullie van ...? Zou je het ook zo leren? Praat verder over: als je tegen een kind dat iets niet kan, zou zeggen: 'stommerd, je kunt er niets van. Je leert het nooit.' Zou iemand het dan gauw leren? Hoe voel je je als iemand steeds zegt: 'goed zo ...'. Wie heeft het wel eens meegemaakt dat je wat leerde en dat je je toen helemaal niet prettig voelde om wat er tegen je gezegd werd?

D. Laat kinderen in groepjes van twee rollenspelletjes bedenken. De ene keer leert iemand iets op een plezierige manier en de andere keer leert iemand iets op een onplezierige manier.

E. Laat twee kinderen een wedstrijdje doen, bv. een toren bouwen van blokjes zonder dat hij omvalt. Elk kind heeft een eigen supporter die hem zoveel mogelijk aanspoort en aanmoedigt.

De klas luistert naar de supporter. Het gaat erom of de supporter de speler inderdaad helpt met zijn aanmoedigingen. Soms kunnen supporters iemand zo opjuten dat hij er juist zenuwachtig van wordt.

F. Laat de kinderen iets leuks zeggen over het werk van anderen. Geef bv. een tekenopdracht. Na afloop worden de tekeningen aan de muur gehangen. Ieder kind moet zoveel mogelijk (echte) complimentjes geven, goede dingen zeggen van het werk van de ander.

G. Laat de kinderen het 'dit-kan-ik-al-boekje' maken. Kopieer daarvoor bijlage 185 en 186. Maak hier een boekje van. Laat de kinderen het blad met de drie stappen invullen voor een bepaald vak of activiteit. Bij stap 1 vult het kind alles in wat het reeds kan. Bij stap 2 en 3 worden de volgende leerstapjes ingevuld. Iedere keer als het kind een stap gedaan heeft, wordt het hokje bij de stap ingevuld.

De vijf stappen kunnen we weer voor wat anders gebruiken. Het is ook mogelijk dat u een boekje laat maken met een aantal bladen met vijf of drie stappen. Steeds gaat het erom dat het kind bij stap 1 zoveel mogelijk in kan vullen dat het reeds kan of beheerst. Op deze wijze wordt het kind bewust betrokken bij zijn leervorderingen.

Het kan ook zelf zien dat het vooruitgaat. Soms zal het invullen van het 'dit-kan-ik-al-blad' moeilijk gaan omdat u met uw klas niet binnen korte tijd enige leerstapjes af zult werken. Sla dit onderdeel dan over.

Behandel ook zaken als:

Is het nodig dat mensen leren? Hoe ik het beste leer. Ik heb iets ontdekt. Ik heb mezelf iets geleerd. Ik heb een jonger kind iets geleerd. Ik heb iets geleerd aan iemand die ouder was dan ik. Iets dat ik pas heb geleerd. Dingen die ik nu leer en die ik fijn vind. Iets dat ik nu leer en dat ik erg moeilijk vind. Ik zou beter kunnen leren als ik ...

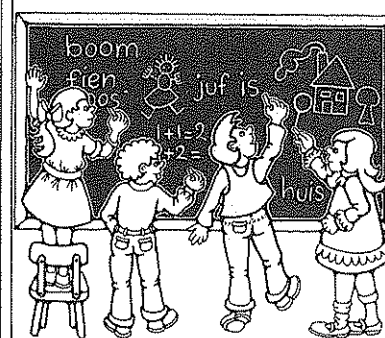
Het 'dit-kan-ik-al-boekje' van:

Naam: Jaap Beuger

Klas/groep: klas 2

Teken hier je eigen pasfoto.

Dit-kan-ik-al-blad nr:

Vorderingen op het gebied van:

Tafels leren

afteekenhokjes

3 ☐ $6 \times 8, 7 \times 8, 9 \times 8$

2 ☐ $1 \times 8, 2 \times 8, 3 \times 8,$
 $4 \times 8, 5 \times 8, 10 \times 8$

1 ☐ tabel van 1, 2, 3, 4,
5, 6, 7, 10

5. Fouten maken

A. Herinner de kinderen aan voorafgaande gesprekken over het leren en over het fouten maken. We weten heel goed dat iedereen fouten maakt en toch vinden we het soms zo erg om dingen verkeerd te doen, dat we ons ervoor kunnen schamen.

De een vindt het vreselijk om een verkeerd antwoord te geven in de klas, de ander als hij iets kapot laat vallen, als hij struikelt en iedereen ziet het, of als hij bij iemand iets omgooit. Laat de kinderen een situatie bedenken waarin ze een fout maakten en waarvan ze hopen dat het niet weer zal gebeuren. Het gaat om iets dat je erg stom van jezelf vindt.

B. De leerkracht vertelt van een kind dat op school zoveel fouten maakt dat het kind denkt dat het helemaal niets meer kan. Dat alles wat het kind zal gaan doen, wel zal mislukken. Vraag de kinderen of zij dat ook wel eens meemaken.

C. Vertel van een kind dat al twee keer bij de juf/meester/meneer is geweest en iedere keer werd er gezegd: 'doe het nog maar eens over'. Het kind wordt helemaal moedeloos en zegt boos: 'ik doe het niet meer'.

Wat zou je tegen dit kind kunnen zeggen om het weer een beetje moed in te spreken. Maak er eventueel een rollenspel van.

D. Laat de kinderen werken met de tevredenheidsmeter(s). Deze meters bevinden zich op pagina 611. Kopieer het blad. De kinderen mogen het blad als volgt invullen:

Bij de nummers geven ze een omschrijving van de activiteit. Daarna vullen ze de tevredenheidsmeter in voor dat vak of voor die activiteit. Ze geven aan of ze tevreden zijn met hun werk, enigszins tevreden of helemaal niet tevreden. In het hok naast de meter schrijven ze op waarom ze dat vinden.

Het is de bedoeling dat u de meters individueel met de kinderen bespreekt. Stimuleer de kinderen realistisch over eigen prestatie en functioneren te denken.

E. Zie pagina 298 met 'de-van-je- fouten-kun-je-leren-kaart'. Laat de kinderen met deze kaart werken.

Bijlage 8.5 Nieuwe kinderen, nieuwe problemen

Ergens in het midden van het land waren we op een basisschool aanwezig in groep 1 voor de observatie van een kind met aanpassingsproblemen. Toen alle wegbrengende ouders het lokaal uit waren, de deur dicht was en de leerkracht wilde beginnen met het oplezen van de namen, ging de deur open en verschenen er drie mensen in het lokaal; een moeder, een kind en een oudere mevrouw. Het kind werd met een lichte dwang het lokaal ingeschoven. Het vierjarige meisje was volledig in de Oilily- en La Pagayo-kleding gestoken en droeg ook de zeer verantwoorde Piedroschoenen. 'Dit is nou onze Kneeltje', gilde de moeder het bijna van blijdschap uit. Even dacht ik nog aan weer een ander kinderkledingmerk, maar het bleek de naam van het kind te zijn. De moeder had een schattig geel met rood koffertje in de hand en hield dat voor zich uit, alsof het kind iets met de armpjes had. Daar bleek later iets in te zitten om te eten en te drinken, ook zeer verantwoord natuurlijk.

De leerkracht kon nog nauwelijks iets zeggen of daar was de vader ook en wat nog belangrijker leek, de video-camera. De vader had net de scène van het weghangen van de jas afgerond van de film: *Mijn eerste schooldag*. Na de begroeting speelde zich de bekende scène af die wij als pedagogen wel de scène van de scheidingsangst noemen, maar waarvan we nu weten dat er meer ouders met scheidingsangst zijn dan kinderen met scheidingsangst. Na zes kusjes en zes knuffels verdween de cameraploeg weer uit het lokaal, nadat de leerkracht hen verzekerd had dat zij zou bellen als het helemaal niet ging. De tranen van het kind waren al snel verdwenen en het kind keek ook al niet meer naar de ouders die nog driftig op de ruiten van het lokaal aan het tikken waren, waarbij ondertussen alles op de video-band werd vastgelegd.

Wat is dit?

Veel leerkrachten constateren dat er een nieuw type kind in het onderwijs verschijnt. Met een vaste regelmaat heeft men in de loop van de jaren nieuwe typen kinderen kinderen onderscheiden zoals recentelijk:

- kinderen van gescheiden ouders;
- kinderen met werkhoudingsproblemen;
- overbeweeglijke kinderen;
- kinderen die niet kunnen spelen;
- kinderen met taalontwikkelingsachterstanden;
- verwaarloosde kinderen.

En nu kan men daar een nieuw type kind aan toevoegen, nl. het overgewenste, verwende kind.

Het overgewenste, verwende kind

Dit recente nieuwe type kind is de afgelopen tien jaar steeds pregnanter zichtbaar geworden in het onderwijs en men komt er dan ook steeds meer van tegen. Onderstaand geven we kenmerken van die kinderen weer waarbij u er vanuit kunt gaan dat naarmate er meer van die kenmerken gelden het om een duidelijker beeld gaat. De kenmerken van overgewenste, verwende kinderen zijn:

- het gaat nogal eens om kinderen van ouders die op latere leeftijd een kind hebben gekregen, in elk geval na het dertigste jaar van de moeder. Dat kenmerk geldt niet altijd omdat ook jongere ouders wel aan de andere, nu volgende kenmerken, van deze opsomming kunnen voldoen;
- de ouders hebben een meer dan normale kinderwens. Alle ouders die kinderen krijgen horen een bewuste of onbewuste kinderwens te hebben, maar bij deze ouders draait alles om het kind. Ze willen zichzelf wegcijferen en werken ook nog maar weinig meer aan hun eigen ontplooiing. Ze kunnen het ook over weinig anders meer hebben dan hun eigen kind. Dit kenmerk van de wegcijferende en opofferende ouder kan men ook wel bij jongere ouders tegenkomen. Soms heeft dat te maken met de eigen jeugd van de ouder waarbij deze het idee heeft dat zij of hij vroeger te weinig aandacht heeft gekregen en dat wil men u bij het eigen kind goed maken;
- soms is er bij die kinderen sprake van een echte

scheidingsangst omdat er een te hechte eenheid is tussen het kind en een van de ouders (een symbiotische moeder-kindrelatie);

- de kinderen zijn over het algemeen weinig zelfstandig. Ze gaan voor je staan met de armen omhoog en verwachten dat je daar dan de jas overheen laat glijden;
- de kinderen hebben weinig veerkracht en zijn gauw van de kaart. Ze hebben immers in de voorschoolse periode weinig weerwerk van hun ouders ondervonden en denken dan ook dat alles moet gaan zoals zij dat willen. Ze willen ook vaak hun eigen zin hebben omdat ze dat thuis ook vaak gekregen hebben en ze zijn dan ook langer dan andere kinderen egocentrisch;
- de kinderen hebben vaak een matig spelgedrag omdat ze te veel speelgoed hebben, maar ook omdat ze te weinig geleerd hebben thuis om eens een tijd zelf te spelen. Bij het minste of geringste stonden hun ouders echter klaar voor ze;
- ze hebben vaak weinig sociale ervaringen opgedaan omdat de ouders ze weinig gelegenheid hebben gegeven met andere kinderen om te gaan.
- soms kan het ook gaan om kinderen met een lichte handicap. Ouders van gehandicapte kinderen ontwikkelen ook nogal eens een vorm overweldigend opvoeden.

Hoe begeleid je die kinderen?

Deze kinderen komen op school en stellen aan u de volgende opvoedingsvraag: Geef mij ontwikkelingsgelegenheid. Dat wil zeggen dat het belangrijk is dat u de beginsituatie van het kind in kaart brengt en het kind het eerste halve schooljaar nog niet gericht op zijn specifieke hulpvragen gaat begeleiden.

Alle kinderen, ook de overgewenste kinderen, hebben recht op ontwikkelingsgelegenheid. Dat betekent dat een kind gelegenheid moet hebben om binnen de veranderde omstandigheid van de schoolomgeving zichzelf te veranderen. U mag wel voorzichtig en vrijblijvend stimuleren, maar u hoeft geen systematische plannen uit te voeren. U mag zo'n kind ook niet forceren om zich anders te gedragen. Probeer met het kind om te gaan vanuit begrip voor de achtergronden van het kind. Dat betekent ook dat u uw eisen wat aanpast. Het is niet acceptabel dat u het kind straft voor de denkfouten die de ouders maken in de opvoeding van het kind.

De opvoedingstrend van u als leerkracht bij dit type kind is;

- A. geef het kind ontwikkelingsgelegenheid;
- B. werk systematisch aan ontwikkelingsdoelstellingen;
- C. pas aan het eind de no-nonsens-aanpak toe.

Het in kaart brengen van de beginsituatie kunt u het beste doen met het eerste peilpunt van het Pravoo leerlingvolg- en hulpsysteem voor groep 1, 2 (3) en sbo.

Na een half schooljaar kunt u bekijken in hoeverre het kind in staat is geweest zichzelf te ontwikkelen. U kunt dan bijvoorbeeld een kaart voor het leerlingvolgsysteem invullen en die score vergelijken met hoe het kind aan het begin van het schooljaar was.

Op grond van die gegevens kunt u gebruik maken van

de onderstaande tiplijst:

De tiplijst

- 1. Betrek de ouders van het kind bij de begeleiding op school. Als u op school probeert om de zelfstandigheid van het kind te vergroten dan kunt u met de ouders overleggen op welke wijze ze thuis met hun geleiding bij het kind aan kunnen sluiten. Maak eventueel gebruik van de ouderbrieven uit het map *Tips voor thuis*. Probeer de ouders ook uit te leggen waarom het belangrijk is om het kind zelfstandig te maken, te leren toe te geven, etc.

Dat betekent dat u de nadelen van bepaalde gedragsvormen van het kind aan de ouders uitlegt en probeert om geleidelijk de ouders anders met hun kind op te laten gaan. U kunt zelfs overwegen de ouders dit artikel te laten lezen en dat met ze te bespreken. Van belang is dat u de ouders voorstelt om duidelijk in te grijpen en op te voeden als dat nodig is, terwijl er ook ouders zullen zijn die u moet adviseren hun kind juist wat meer ruimte te geven. Bij echte scheidingsangst of een symbiotische relatie tussen moeder en kind is het aan te bevelen externe deskundigen in te schakelen.

- 2. Maak een plan met handelingen die u het kind zelfstandig wilt leren. Bekijk wat er in dat eerste halve jaar nog niet zelfstandig uitgevoerd wordt door het kind en maak een concreet plan en werk die onderdelen stuk voor stuk af. Dat is beter dat het werken aan de algemene zelfstandigheid van het kind bij alle activiteiten. Dat is te veel gevraagd van het kind. U moet dat geleidelijk doen om het kind te laten wennen aan een andere levensstijl. Mogelijkheden zijn dan: zelfstandig iets opruimen, zelfstandig iets maken, redzaamheid bij kledingstukken, etc.

- 3. Leer het kind tegen een stootje te kunnen. Dat kunt u eveneens het beste doen door ook hier weer iets te kiezen en daar aan te werken in plaats van het kind in het algemeen zo te begeleiden dat het in het algemeen tegen een stootje kan. Concrete thema's zijn dan: tegen je verlies kunnen bij een spelletje, er tegen kunnen als iets mislukt, niet meteen aandacht krijgen, niet met de materialen spelen waar je eigenlijk je zinnen op gezet hebt, etc.

- 4. Biedt het kind spelbegeleiding. Dat betekent dat het vaak nodig is het kind te leren spelen. Zie blz. 693.

- 5. Help het kind sociale vaardigheden te leren. Bekijk wat het kind nog niet kan en oefen dat met het kind en andere kinderen. Dan moet u denken aan: iets aan iemand vragen, samenspelen, iets aan iemand geven, etc. Zie ook blz. 682 t/m 684.

Op den duur

Na zo'n eerste periode van geleidelijk werken aan de persoonlijkheid van het kind kunt u in de tweede helft van groep 2 geleidelijk de no-nonsens-aanpak toepassen en dat betekent dat u concrete ik-boodschappen aan het kind kunt geven, waarbij u ook moet uitleggen waarom iets moet. Dus: „Ik wil dat je nu binnen tien tellen je jas aan hebt, want het is tijd en we gaan nu naar huis.” of: „Niet zeuren, het moet eerst af zijn voordat je mag gaan zitten.”, enz.